

BOGNÁR BULCSU

A nemzeti radikális politika és a társadalomtudományos érvelés kettőssége Erdei Ferenc faluszociográfiájában

Nincs vita Erdei életművének értelmezői¹ között a tekintetben, hogy a népi szociográfia mozgalmának felbomlása után keletkezett kötetek szakszerűségükben, társadalomtudományos érvelésükben és társadalomszemléletükben túllépnek a megelőző időszak munkáin. Némedi Dénes időtálló, úttörő értelmezése² a fordulatot határozottan a *Magyar falu*³ című munkához köti, amely írás álláspontja szerint már meghaladja az egy évvel korábbi, a polgárosult tanyai mezőváros közösségének ideáljából építkező, „szociografikus” *Magyar város*⁴ elemzését. Némedi fogalmazza meg azt is, hogy a *Magyar falu* és a *Magyar tanyák*⁵ kötetekben végzi el Erdei a hazai agrártársadalomnak azt a szisztematikus vizsgálatát, amelynek eredményeképpen feladja a paraszti közösségből építkező nemzeti újjáépítés, a parasztság vezette polgárosodás gondolatát. Ez a tanulmányom a korábbi értelmezésekkel polemizálva, a *Magyar falu* társadalomszerkezeti elemzésének értelmezése alapján igyekszik újragondolni e kétségtelenül jelentős munka társadalom-felfogását, és próbálja elhelyezni az Erdei életmű egészében.

Az Erdei-munkák közötti erős folytonosságra utal, hogy a szerző ebben az írásában is a legelső írásaitól jelenlévő perspektívaváltás igényét jelenti be. A magyar falukutatás egyik fontos feladatákként azt fogalmazza meg, hogy az leszámoljon a falu hamis, idillt sugalló képével, és rámutasson a falu és a parasztság történeti korszakhoz kötöttségére. Ez a szemléletváltás a magyar vidék viszonyainak feltérképezésével történik meg, amely Erdei megfigyelése szerint a népi szociográfia munkásságához fűződik. Erdei úgy véli, hogy a falukutatás és elsősorban saját munkássága egyaránt igazolta, hogy a parasztság nem örökkévaló társadalmi típus, hanem a társadalmi viszonyok függvényeként alakul ki vagy számolódik fel.⁶

¹ Némedi Dénes: *A szintézis keresése. Erdei Ferenc szociológiája a 40-es évek első felében*. Szociológia, 7. évf. (1978) 4. sz. 511–525.; Kulcsár Kálmán: *Erdei Ferenc*. (A múlt magyar tudósai.) Budapest, 1988.; Huszár Tibor: *Hajnal István és a magyar szociológia intézményesülése*. In: Sasfi Csaba (szerk.): *Írástörténet – szakszerűsödés. Rendi társadalom – polgári társadalom* 6. Szombathely, 2001. 67–78.

² Némedi Dénes: *Epilógus*. In: uő.: *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest, 1985. 237–249.

³ Erdei Ferenc: *Magyar falu*. Budapest, 1940.

⁴ Erdei Ferenc: *Magyar város*. Budapest, 1939.

⁵ Erdei Ferenc: *Magyar tanyák*. Budapest, 1942.

⁶ A paraszti rend társadalmi viszonyrendszerhez kötöttsége a legelső Erdei munkákban (*Királyhegyes*. Századunk, 6. évf. (1931) 1. sz. 25–35.; *A makói parasztság társadalomrajza*. Makó, 1934.) éppúgy központi gondolat, mint a az 1930-as évek „nagy szociográfiáiban” (*Futóhomok. A Duna-Tiszaköz földje és népe*. Budapest, 1937.; *Parasztok*. Budapest, 1938.). Ez a felismerés azonban nem általános a népi írók körében, akik a paraszti társadalom leírásakor a romlatlan, a magyar őserőt jelentő „örök paraszt” képével jellemzik ezt a társadalmi csoportot. Alapvetően az

A korábbi munkákkal való megegyezés mellett másfelől azonban Erdei kétségtelenül kifejezi a népi szociográfia korszakán való túllépés igényét. Ezt mutatja, hogy a *Magyar falu* megfogalmazásában érvényesülő tudományos igény valóban eltéréseket mutat a „hőskorszak” munkáitól. Eltűnik a népi szociográfiával való kapcsolat óta mindig jelenlévő személyes jelleg, a parasztsághoz kötődő személyes viszony kifejeződése. Változás az is, hogy Erdei vizsgálati módszerét épp a népi szociográfia most már – radikalizmusa miatt – elfogultnak tekintett megközelítésével szemben határozza meg.⁷

A *Magyar falu* tehát kétségtelenül társadalomtudományos igényű munka kíván lenni, amely szociológiai szakszerűségével és nem érzelmekre ható szociográfiai leírásaival akar hatni. A kötet falupolitikai programjának hitelességét is a szakszerű tudományos érvelés hivatott megermenteni. A szerző már a *Magyar városban* ráérezett arra a szerkezeti felépítésre, amely legalkalmasabb arra, hogy témáját szakszerűen kifejtse. Ezt a módot alkalmazza ebben a munkájában is, a probléma fontosságának bemutatásával, meghatározásával, az érintett társadalmi csoportok és területek jellemzésével, valamint a kötetet záró társadalompolitikai elképzelésekkel. A munka azonban más tekintetben is folytonosságot mutat az ezt megelőző írással, hiszen tematikusan is kapcsolódik a *Magyar város* problémaköréhez, amennyiben a *Magyar faluban* is város és vidék szerves kapcsolatát középpontba állító társadalompolitikai elképzeléseket fogalmaz meg. Ahogy Erdei fogalmaz: „benne vagyunk a falupolitika sodrában, s itt nem tehet mást faluról szóló vizsgálódás és falura vonatkozó értékelés, minthogy leadja a maga szavazatát ebben a nagyon régi, de vég-eredményben eldöntetlen kérdésben. Ezt cselekszi a jelen munka is.”⁸ A mű tehát – Erdei törekvéseivel szemben – határozottabban politikai indíttatásból született.

Mivel a falusi társadalom leírása átfogó társadalompolitikai elképzelések szolgálatában fogant, Erdei joggal érzi szükségét annak, hogy a társadalom egészét feltérképezze. A *Magyar falu* újdonsága az, hogy itt kaphatunk először képet a szerző társadalom-felfogásáról részletesebben kifejtett és explicitté tett társadalomértelmezése alapján, míg az előző művekben mindez csak a paraszti viszonyok leírásából rekonstruálható. Másrészt a kontinuitást lehet hangsúlyozni a tekintetben, hogy Erdeit az eddigi művekhez hasonlóan itt is a magyar parasztság, a vidék, a falu sorsa foglalkoztatja. Az alapvető kérdés, a vidéki Magyarország, mindenekelőtt a parasztság társadalmi emancipációja az egész életművön végigvonul. A *Parasztok* és a *Magyar város* kötetekhez hasonlóan ez a munka is város és vidék, városi és vidéki társadalom tradicionális szembenállását emeli ki. Erdei szerint városnak és falunak az európai rendiség idején létrejött alá- és fölérendeltsége osztotta évszázadokon át két nagy csoportra a társadalmat. Ám míg a rendiség felszámolásával és a polgári viszonyok térnyerésével ez a kettőség Európa nyugati felében megszűnt, addig nálunk változatlanul ez strukturálja a társadalmat, még akkor is megőrizve a vidéki társadalom alávetettségét, amikor a falu népe már szabadulna hátrányos társadalmi helyzetéből. A városi társa-

---

„örök paraszt” szemlélete mutatkozik meg más szerzők szociográfiáiban is, lásd Veres Péter: *Az Alföld parasztsága*. Budapest, 1936.; Féja Géza: *Viharsarok*. Budapest, 1937.; Kovács Imre: *A néma forradalom*. Budapest, 1937.

⁷ „A magyar falukutatásnak ilyenképpen szinte szükségszerű, nem politikai, hanem társadalomkutatási és részletekbe menő társadalompolitikai területen a falunak általánosabb szempontú vizsgálata, s a falupolitikának részletesebb megreformálása. De míg a falukutatás mozgalma politikai szándékú mozgalom volt és legfőképpen politikai hatást váltott ki, addig a továbbhaladó különleges falukutatás közelebbről tudományos eredményekre vezethet, [...] távolabbra pedig egy országépítő társadalompolitikának szolgálhat különös értékű adalékokat.” Erdei: *Magyar falu*, 18.

⁸ Erdei: *Magyar falu*, 13.

dalom azonban az „örök falu” képével változatlanul korábbi állapotában igyekszik tartani a vidéki társadalmat, hogy saját kiváltságos helyzetét megőrizhesse.

Erdei szerint a társadalomkutató számára a magyarországi helyzet specifikuma kínál páratlan lehetőséget a falu általános jegyeinek megragadására, mivel „nálunk nem következett be a rendi-feudalista társadalomrendszernek a teljes földszámolása, s különösen falvaink azok, amelyek nagyjában ma is rendi viszonyok között élnek”.⁹ A rendi, polgári és átmeneti falutípusok együttes jelenléte miatt könnyebb az egyező jegyeket megragadni és megalkotni a falu általános definícióját; másrészt a különböző fejlődéstípusok együttes jelenléte által páratlan összehasonlításokra is lehetőség nyílik. A falu lényegének megragadása azonban ezzel együtt nehéz feladat elé állítja a kutatót, mivel a település nem határozható meg a paraszti népesség lakhelyeként, sem a mezőgazdasági termelés területeként. Erdei szerint különböző törvényeknek van alávetve a parasztság és a falu; bizonyos pontokon (a hasonló kiszorultságban és uralom alatti helyzetben) ugyan megegyező viszonyokkal jellemezhetők, de a falu és a parasztság alárendelődését más elvek határozzák meg.¹⁰ A falu és a parasztság közötti sorsközösség ugyanis csak abban a rendi társadalomban áll fenn, amely megteremtette a falut, és amely megformálta a parasztságot is.¹¹ Mivel ebben az alárendeltségi viszonyban a településeknek kitüntetett helye volt, Erdei megközelítése szerint a rendi társadalom hozta létre a falut és a várost, mint ma is élő társadalmi formákat. „Ennek a korszaknak a következménye, hogy a város ma is kiváltságot és vezetést jelent, viszont a falu ma is kiszorítottságot és alávetettséget.”¹² A polgári társadalom aztán alapvetően megváltoztatta a társadalom rendjét; a termelőeszköz birtoklása alapján kialakítva polgár és proletár csoportjait, amely ellentét már nem kötődik a településszerkezethez. Erdei szerint az uralmi kiváltságok területhez kapcsolódása megszüntette ugyan város és vidék szembenállását, de a két település szereposztásában nem hozott jelentős változást. A vidéki helyzet a várostól való távolság miatt változatlanul elmaradottságot, kivülesést és a városhoz való kötöttséget jelent.

Erdei értelmezése szerint a falu meghatározásában különféle, földrajzi, gazdasági, társadalmi szempontokat is érvényesíteni kell, mivel a táj természeti tényezői alapvetően, de nem teljesen és véglegesen szabják meg a település formáit. A szerző, visszatérve a *Futóhomok* elképzeléséhez, azt fogalmazza meg a *Magyar faluban*, hogy a falvak és más települések létrejöttét legalább ilyen súllyal határozzák meg a népiség jegyei. Álláspontja szerint az európai régióban más településtípusok jöttek létre a germán vidékeken (zárt városok zárt vásárhelyekkel), a szláv területeken (zárt városok nyílt vásárhelyekkel); és megint más településformák alakultak ki a magyarság területein. Erdeinek az egész korszakban megfigyelhető, sajátos értéktételezésének megfelelően a magyarság településformáját az alföldi tanyás rendszerű települések sajátosságaival azonosítja. Hiszen nem-magyarnak tekint a többségi, a germán példához illeszkedő, a Dunántúlon, Felvidéken és Erdélyben jellemző zárt városi és falusi településformát. Magyaroknak csak az egykori kettős szálláselv

⁹ Erdei: *Magyar falu*, 16.

¹⁰ Erdei a fennálló különbség miatt más utat lát a falu és a parasztság „fölszabadulására,” így a falu városiasítása ugyanúgy nem oldja meg a parasztság problémáját, miképpen a parasztság polgárosodása sem képes a falu fölszabadítását elvégezni.

¹¹ Erdei felfogása szerint az antik társadalmak nem ismerték a falut éppúgy, miképpen falu és város szembenállását sem. Az antik római társadalomban szabadok és szolgák jelentették a társadalom nagy csoportjait, és ezért falu és város különállása sem jött létre. A rendi társadalomban azonban, amely már nem a feltétlen szabadság és szolgaság alapján állt, kiváltságos nemes és megkötött jobbágy, illetve kiváltságos város és közvetlenül vagy közvetve, de megszabott alárendeltségben élő falu hierarchiája jött létre.

¹² Erdei: *Magyar falu*, 39.

folytatásaként az Alföldön újra életre kelt, a kettős szállásrendszeren alapuló települést tartja. Egy olyan, központi településből és vidéki tanyákból álló településrendszert, amely Erdei szerint az ókori városállamok központi városával és a hozzájuk tartozó külső telepkek rokon rendszert alkot.

A magyar falu társadalmának Erdei szerint azonban nem csupán a vidéki népesség miatt van különleges szerepe, hanem azért is, mivel a szerző ezt a településtípust a magyarság többsége lakóhelyének tekinti. A magyarság sorsáért aggódó Erdei számára különös fontossága van a falusi népesség sorsának, mivel sajátos társadalomszemléletének megfelelően úgy érzi, hogy különböző etnikai és felekezeti csoportok veszélyeztetik a magyarságot, és ezekkel a hatásokkal szemben a falu, a vidék többségében magyar népessége jelentheti a magyarság megmentését és megújulását. Erdei a magyarságra leselkedő veszélyt – részint más népi szociográfusokhoz¹³ hasonlóan, részint a korabeli közéleti diskurzusnak megfelelően – a hazai némettségben¹⁴ és a zsidóságban látja. Úgy érzékeli, hogy a magyarság magas városi arányszáma mögött a magukat magyarnak valló, de nem magyar csoportok állnak, ezzel is rontva a „városok amúgy is felhígult és a falusi vidékkel, különösen pedig a magyar falvakkal nem sok közösséget érző magyarságnak a számát”.¹⁵ A városi társadalom felhígultságának fő okát a zsidóság nagyfokú városi jelenlétével magyarázza, és úgy találja, hogy a magyarság valódi városi számarányát úgy lehet megkapni, ha a magukat magyarnak valló zsidóság adatait kivonja a magyar városi népességből.¹⁶ Erdei számításainak eredményeképpen (a némettség és a zsidóság kiemelésével a magyar népességből) a magyarok arányszáma a városi népességben mélyen a falusi számarány alá esik. A magyarság városi népességen belüli alacsony számarányát Erdei pedig a „társadalmi egyensúly megdőbbentő fölburulásának” tekinti, és arra az álláspontra jut, hogy ebben az arányszámban a város–falu szembenállásának egy különlegesen magyarságellenes tényezőjét szemlélhetjük.

Erdei álláspontja szerint a magyarság hátrányos helyzete leginkább a falusi népesség alávetett, a nem magyar vagy fölhígult magyarságú városok által meghatározott létében látható. A falu pozícióját már a gazdasági viszonyrendszerben elfoglalt helyzete kialakítja: a falu a társadalom külterülete, amelyet a gazdasági tevékenységnek és a társadalmi életnek csak részfunkciói jellemeznek, miközben a központi irányítás a város privilégiuma. A szerző a magyar falu legfőbb specifikumát abban látja, hogy míg Nyugat-Európában másodrendű polgári területnek, ugyanannak a társadalmi terület külső tartozékának tekinthető a településtípus, addig nálunk a falu és város különböző társadalmi területet jelent, amennyiben az

¹³ A hazai németységnek a magyar életteret veszélyeztető voltáról leginkább Kovács Imre *A néma forradalom* című munkája értekezik.

¹⁴ A némettség térnyerésének okát Erdei az egyes etnikumok eltérő társadalomtörténeti fejlődésével magyarázza. Úgy látja, hogy a német betelepülők komoly kiváltságokat kaptak, és „gyarmatosító energiával” voltak képesek a termeléshez hozzáfogni; míg a szomszédságukban lévő magyar települések többsége agyonterhelt jobbágyfalu volt, amelyben csak „fáradt energia és életkedv” munkálkodott. Megközelítése szerint „mindezek a társadalmi okok nem teszik azonban egészen hatástalanná a nemzetiségi különbséget.” Erdei: *Magyar falu*, 139. Erdei úgy látja, hogy a némettség őrizte meg legnagyobb mértékben az összetartozást és különállást. A nagyfokú csoportszolidaritás pedig nagyobb termelési aktivitással párosult, aminek következtében a gazdasági eredmények mellett a falu politikai vezetésében is fölényt alakítottak ki.

¹⁵ Erdei: *Magyar falu*, 140.

¹⁶ Erdei szerint ugyan nem lehet kétségbe vonni, hogy a zsidó felekezetűek is magyar nemzetiségűek, de különválasztásukat mindenképpen indokoltnak tartja, mivel „a magyar törvényhozás, ha nem is nemzetiségnek nyilvánította a zsidóságot, de mindenesetre vallásukon túl megkülönböztette őket. De a törvényhozástól függetlenül éppen a város–falu vonatkozásában társadalmi szempontból is meg kell annyit állapítani, hogy ha nem is idegen a zsidó vallású magyarság, azonban semmi esetre sem egy a minden őisével itt született magyarsággal.” Erdei: *Magyar falu*, 140.

országot a rendies jellegű vidék és a tőle elkülönülten és idegenül polgárosodott város jellemzi. Falu és város kettős struktúrájában a „falu megmaradt magatudatlan és tömény népiségében, a város ellenben egy felhígult magyarság kohójában úgy keverte össze a szentistváni nemzetiségek mindenféle színeit, hogy egészében nem is szentistváni színpompájú, hanem egyszerűen idegen lett. Ennek a magyar városnak nem volt öccse a magyar falu, hanem olyan gyarmati vidéke, amely sem inge, sem nadrágja, csak éppen vidéke”.¹⁷ Az ekképpen harmadrendű polgári területté váló magyar falvaknak az nyújthat kitörési lehetőséget, ha az telepes falu, vagy a főváros környékén helyezkedik el, esetleg önmagában képes városiasodni. A három lehetőség közül azonban mindössze az önerőből való polgárosodás érinti a magyar falvakat; a másik kettő elsősorban csak a német falvak számára kínál polgárosodási lehetőséget.

Erdei társadalomszemlélete szerint tehát a falusi népesség felemelése azt jelenti, hogy megszüntetjük a magyarság hátrányos helyzetét saját hazájában. Ebből a helyzetértelmezésből következik a *Magyar falu* társadalompolitikája is. A vidék és a falvak emancipációját úgy tartja lehetségesnek, ha sikerül megvalósítani falu és város intenzívebb egybeszerveződését és közlekedését, ami a falu társadalmi hátrányainak nagy részét megszüntetné. A városhoz erősen kapcsolódó rendszerben a falu csak természetközelségét és a csoport kicsinységét tartaná meg, miközben megszűnne kiszolgáltatottsága. A falvak többszintű alárendeltsége egyaránt felszámolódna az Erdei-féle reformpolitika eredményeképpen. A falvak helyzetét egyrészt a „városból való kiesettség”, a várostól való elmaradottság, a városnak való kiszolgáltatottság jellemzi. Ennek megszüntetésére kínál megoldást a város és falu közti távolság csökkentése a rendelkezésre álló lehetőségekkel. A falu természettel szembeni alárendeltségét kultúrájának fogyatékosága okozza, és ez teljesebb kultúrával, nagyobb önállósággal és nagyobb gazdasági erővel fölszámolható. Erdei szerint város és falu léte önmagában hátrányos helyzetet alakít ki a falvak számára. Az a társadalompolitika, amely a városokat a vidékéhez tartozó településekkel közös autonómiába szervezné, a várossal való fokozott egybeszerveződésben a falu alárendelődését is mérsékelni tudná. Erdei a magyar falvak különös hátrányainak (a város polgári környezetével szembeni rendies jellegnek) és a társadalomfejlődés problémáinak (a felhígult népiségű város és a falusi magyar lakosság különbségének) fölszámolására is a városokkal való egybeszerveződésben látja a megoldást. A reform eredményeképpen olyan szervezeti és közlekedési rend alakulhatna ki, amely álláspontja szerint az alföldi tanyás mezővárosokban már organikusan megvalósult.

Erdei társadalompolitikai koncepciója valójában város és vidéke rendszerének kiépülésével magát a falut szüntetné meg, és a zömében mezőgazdasági területet a város külső telepévé tenné. Ennek megvalósításához azonban nem tartja elegendőnek azt a szűk körű falupolitikai reformot, amely a falut önmagában, társadalmi meghatározottságainak tekintetbe vétele nélkül szemléli. A falu társadalompolitikája csak a városra és az egész társadalomra kiható reformpolitikával vihető végbe. Erdei elképzelése szerint ennek pedig a sajátos magyar hagyományokon kell alapulnia. Értelmezése szerint az „igazgatási szervezet magyar rendje” valósult meg a szentistváni megyerendszerben, amely rendszer a nemesi vármegyék kialakulásával megtört. Város és vidékének egybeszervezése, a körzetesítés tehát történeti hagyomány folytatásaként történné meg, de egyúttal gyökeres közigazgatási és közlekedési reformokat kívánna. Különösen a Dunántúl esetében, ahol a nyugatias történeti fejlődés szinte teljesen felszámolta város és vidékének organikus egybeszerveződését. E nemzeti radikális perspektívában a körzetesítés nem csupán a falvak polgárosodásának

¹⁷ Erdei: *Magyar falu*, 155.

az útját jelenti, hanem a magyarság sorskérdését is. Erdei társadalom-felfogásának megfelelően a magyar falu, a magyar vidék fejlődése valójában a magyarság sorsával kapcsolódik össze, hiszen az „a városok eltorzult magyarságával szemben”¹⁸ csak társadalompolitikai reform segítségével válhat társadalmi tényezővé. A minden társadalmi csoportra kiható közigazgatási reform évszázados alávetettséget, a magyarság kiszorítottságát számolná fel, s lenne egyúttal az organikus társadalomfejlődés alapja. Erdei megfogalmazásában „ha a magyar város és a magyar falu nem lesz olyan külön-külön bezárt világ, mint amilyen most, akkor sem a polgári fejlődés nem szorul a városok szigeteire, sem a magyarság java értékei nem szorulnak ki a falvak tehetetlenségébe. Akkor a falu úgy és olyan magasra fejlődhet, ahogy csak a város idegen szigetei tudtak eddig, és akkor a város olyan magyarságnak lehet a hajléka, amilyen eddig csak a falvak kivetettségében tenyészett”.¹⁹

A *Magyar falu* társadalomszemléletében és társadalompolitikai elveiben megmutatókozó nemzeti radikalizmusa összeköti Erdei jelen alkotását a *Magyar város* kötetével. Ez az írás is tartalmi változtatás nélkül ugyanaz, a város és vidék organikus egységét megvalósító körzetesítő politika érdekében fogant.²⁰ A *Magyar várossal* megkezdett sorozat ennek a társadalompolitikai koncepciónak a jegyében születik. A *Magyar város*, a *Magyar falu* és a *Magyar tanyák* egyaránt a jelentős társadalmi változásokat hozó településpolitikai terv tudományos alátámasztását szolgálja.²¹ A szerzőnek ez a politikai kiindulópontja határozza meg tehát a falusi társadalomról megfogalmazottakat. Erdei azonban nem a népi szociográfia politikai harcosságával kíván a településpolitikai elképzelései mellett érvelni, hanem ezt a tudományos, néprajzi és mindenekelőtt szociológiai szakszerűséggel igyekszik alátámasztani. A politikai szándék azonban ebben a munkában is ellentmondásokhoz, tendenciózus ábrázoláshoz vezet; miként a korábbi korszakkal való folytonosságot jelzi az is, hogy a nemzeti radikális társadalompolitika alapját változatlanul az alföldi tanyás mezőváros idealizált társadalmi viszonyai jelentik.

A társadalomtudományos szakszerűséggel szemben érvényesülő politikai elkötelezettség határozza meg a falu definícióját és a falusi társadalom értékelését is. Erdei a falu meghatározását több tényező figyelembe vételével igyekszik kialakítani, amelynek során nem csak a természetföldrajzi determinizmusokat veszi sorra, hanem a népiség, a gazdasági viszonyok és mindenekelőtt a társadalmi viszonyrendszer meghatározó szerepére mutat rá. A több dimenzió érvényesítésével látszólag átfogó falufogalomhoz jut, amely azonban nem tudja a falu helyét ábrázolni a településhierarchia rendszerében. A meghatározás problémáját az is jelenti, hogy az Erdei által kialakított falufogalom nem tartalmazza az általa számon tartott falutípusok összességét. Különösen a szerző által a falusi fejlődés legmaga-

¹⁸ Erdei: *Magyar falu*, 230.

¹⁹ Erdei: *Magyar falu*, 230.

²⁰ Erdeinek a *Magyar városban* képviselt felfogásának értelmezéséről lásd Bognár Bulcsu: *A harmadik út és a mezővárosi társadalomfejlődés. Erdei Ferenc városszociológiai összegzéséről*. Szociológiai Szemle, 15. évf. (2005) 2. sz. 40–56.

²¹ Közismert, hogy Erdei felfogása alapvetően orientálta Bibó Istvánt közigazgatási reformtervezeteinek megfogalmazásában, amelyeket helyenként részint magával Erdeivel együttműködve, részint Szébenyi Endrével, majd később Mattyasovszky Jenővel együtt dolgozott ki többek között a következő munkákban. Bibó István: *A magyar közigazgatásról I–II*. In: Tóth János (szerk.): Bibó István összegyűjtött munkái 3. Bern, 1983. 648–664.; *A magyar közigazgatási reform problémái*. Uo. 673–694.; *A magyar közigazgatás reformja*. Uo. 695–701.; *Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi Településhálózat-fejlesztési Konceptió*. Uo. 711–792. Egy további adalék Erdei és Bibó szellemi kapcsolatához, hogy Bibó olyannyira fontosnak tartotta Erdei szociográfiáin alapuló reformtervezetüket, hogy jóideig ennek lehetséges politikai képviselőjének tulajdonította, hogy Erdei elvállalta 1944 végén az ideiglenes kormány belügyminiszterségét. Utóbbiról lásd Bibó visszaemlékezését: Huszár Tibor: *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*. Budapest, 1995. 219.

sabb fokának tekintett településformára, az alföldi tanyásfalvakra nem illik a meghatározás. Hiszen Erdei szerint a falut a perifériális termelés, a termeléshez kapcsolódó lakás, egyszerű szervezet, szűk körű autonómia, természeti környezet és tájszerű technika jellemzi, valamint az, hogy a városi központhoz vidékként tartozó telephelynek minősül. Ez a megfogalmazás nagyon kevésbé illik a tanyás falvakra, hiszen az ottani termelés éppen Erdei ítélete szerint nem tekinthető perifériálisnak, a lakás és a termelés helye elkülönül, a városhoz hasonlóan munka- és lakóhely elválása nagyobb szabású termelést von maga után, és a tanyás falu nem tekinthető szűk autonómiájúnak sem, minthogy egy tágabb vidék központjaként működik. Erdei meghatározása tehát nem érvényes a tanyásfalvakra, miként a szabályos falvak mellett az egyik leggyakoribb falusi településtípusra, az aprófalvakra sem illik rá. Az utóbbiak esetében ugyanis az önállóság nem érvényesül sem gazdasági, sem társadalmi, sem igazgatási értelemben. Ezek a településtípusok tehát nem rendelhetők a szerző általános faludefiníciója alá.

Az Erdei-féle faludefiníció másik, kritikusabb olvasata szerint azonban igazából egyetlen település felel meg a meghatározásnak, legalábbis ha a falunak tulajdonított jellemzőt, a „városi központhoz vidékként tartozó telephelyet” komolyan vesszük. Erdei ugyanis az alföldi tanyás falvak kivételével az összes falusi településről kimutatja, hogy az nem valószínűsíti meg a városhoz kapcsolódás szervességet, tehát nem jellemezhető a városhoz tartozás attribútumával. Minthogy tehát e pontban az egyéb faluformák, másutt pedig az alföldi tanyás falvak nem tartalmazzák a fogalomnak tulajdonított jegyeket, lényegében nincs valószínűsítője a fogalmi ábrázolásnak. Ez azt jelenti, hogy Erdei ugyanabba a hibába esett, mint előző köteteiben: olyan meghatározást alkotott, amely kizárólag az általa különös rokonszenvvel tárgyalt alföldi tanyás településtípus köré szerveződik. Erdei a tanyás települést és ez ehhez kapcsolódó társadalomfejlődést a *Magyar városban* a városok általános jellemzőinek, a *Magyar faluban* pedig a falusi települések általános jellemzőinek tekintette. Ebben az írásában sem volt képes tehát elszakadni attól az értéktételezéstől, amely indokolatlanul nagy szerepet tulajdonít saját szűkebb hazájának (a Duna-Tisza köze tanyás településeinek) mind a településtípusok, mind a magyar társadalomfejlődés tekintetében.

A meghatározás ellentmondásosságának hátterében emellett valószínűleg Erdei azon politikai szándéka áll, hogy a hagyományos értelemben vett falut mint az európai rendiség egyik nem kívánatos örökségét fel kell számolni.²² Erdeinek ez a megállapítása azonban újabb kételyeket szül, hiszen nem képes meggyőzően érvelni amellyel, hogy a falu mint településforma az európai rendiség előtt nem létezett.²³ Ez a megállapítás akkor is megfogalmazható a szerző felfogásával szemben, ha egyúttal Erdei védelmében hozzá kell tennünk, hogy ő elsősorban társadalmi formaként tekinti a falut olyan településnek, amely az európai rendiség előtt nem létezett. (Tehát Erdei nem azt vonja kétségbe, hogy korábban nem

²² A falu felszámolásának programjában rokonság figyelhető meg Erdei és a korabeli kommunista értelmezés között, mivel mindkettő szerint a parasztság fölszabadítása úgy érhető el, ha a parasztság kizsákmányolásáért felelős falu megszűnik, a parasztság polgárosodik, a település pedig városiasodni fog, lásd Erdei: *Magyar falu*, 10. Ebből azonban nem következik, hogy Erdeire erősebben hatott volna a marxista társadalomértelmezés, hiszen Erdeinek ez a gondolata a legelső írásokban is megjelenik már, anélkül, hogy társadalomszemléletére lényegesen hatott volna a marxizmus. Erdei és a marxizmus későbbi kapcsolatáról lásd: Bognár Bulcsu: *Erdei útkeresései. A hajnali társadalomszemlélettől a szocializmus felé*. In: K. Horváth Zsolt–Lugosi András–Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest, 2003. 587–610.

²³ Erre a problémára a *Magyar falu* megjelenése után már Erdei korabeli bírálói is rámutattak. lásd: Sinkovics István: *A magyar falu, magyar parasztság*. Magyar Szemle, 14. évf. (1941) december, 412.

létezett a falu mint településtípus.) Számára a fő szembenállás falu és város között az alá- és fölérendeltségben megtestesülő hatalmi helyzetben van. Az Erdei-féle tipológiában ugyanis a centrumot jelentő város a rendi hierarchiában pozitíve privilegizált rend lakhelye, míg a falu a rendi struktúrában negatíve privilegizált rendek élettere. Ezzel a kiegészítéssel ugyan feloldottunk egy látszólagos problémát Erdei értelmezésében, másrészt azonban rá kell mutatni arra, hogy a rendiségnek a szerző által vázolt képe nemcsak sematikus, hanem történetileg sem állja meg a helyét. Nehéz lenne ugyanis azt állítani, hogy akár Nyugat-Európában, akár Magyarországon a rendiség évszázadai alatt a nemesség dominánsan a városban élő társadalmi csoport lenne. (Az elkülönülés a középkor egy szakaszában jellemző valóban, de például a 18. századra már egyáltalán nem érvényes.) Mintha Erdei is érezné értékelésnek sarkitottságát, mert ő maga jegyzi meg, hogy a rendi társadalomban idegen testet jelent a nem úri birtokon lévő és nem úr által lakott vár vagy város. Ezzel a megállapítással azonban saját duális társadalomképének mond ellent. Hiszen ha a város a rendi struktúrában nem pozitíve privilegizált polgárságnak az élettere, sőt a rendi struktúra hatalmi területén kívül eső társadalmi csoportot jelent, akkor a rendi társadalom nem jellemezhető város és falu rendi csoportokhoz kötött szembenállásával sem.

A nemzeti radikalizmushoz köthető politikai program meghatározó szerepe azonban leginkább a társadalomszerkezet megrajzolásában, különösen a falutípusok által megjelentetett fejlődési modellekben érhető tetten. Erdei társadalompolitikai koncepciójának középpontjában a város és vidék organikus egységébe tartozását megvalósító körzetesítés áll. Előszörként a *Magyar városban* kifejtett elképzelése szerint az egész magyar társadalmat új alapra helyező szerkezetiség modellje az alföldi tanyás mezőváros, ahol a vidék (a külterületi tanyák) és a város (a belterületi lakóterület) már egybeszerveződött. Erdei településpolitikai programja annál inkább is ezt a fejlődést tekinti kívánatosnak, mert ebben látja kifejeződni a magyarság tradícióját, s a nyugati- és kelet-európai társadalomfejlődéstől különböző specifikumát is ebben ragadja meg. Ez a szemlélet fejeződik ki a településtípusok és egyben a falusi társadalom változásainak az értékelésében. A politikai elképzelés igazolása érdekében Erdei egyrészt idealizálja az alföldi tanyás mezővárosokat, másrészt tendenciózusan negatívan mutat be más fejlődési lehetőségeket. Számára az alföldi különleges körülmények eredményeképpen kialakult tanyás rendszer lett a magyarság hagyományait egyedül kifejező település- és társadalomszerveződési forma.

A rendi társadalomból kinőtt és a rendi hagyományok örökösének tekinthető szabályos parasztfalvakat és az aprófalvakat a magyarságtól idegen falutípusnak tekinti.²⁴ Erdei szerint a nyugat-európai társadalomfejlődést megjelenítő németiség él ezen a településen, viszont a „magyarságra egyáltalán nem jellemző ez a faluforma”, sőt a „magyarság nem igazi

---

²⁴ A szabályos parasztfalvakra Erdei szerint a parasztság primitív autarchiája jellemző, amelyet a külső társadalommal való felszínes érintkezés nem képes kimozdítani. A szabályos falvak különböző alcsoportjainak (a paraszttörvények évszázados szorításban élő ősfalvak, a rendiség jobbágyi állapotát tükröző jobbágyfalvak, az egykori rendi kiváltságokkal rendelkező szabados falvak, a kedvezőtlen birtokstruktúrájú, alacsony születési számmal és magas kivándorlási aránnyal rendelkező ellenkező falvak, a paraszti társadalom patológiáit megjelenítő romlott falvak) parasztságát egyaránt alkalmatlannak tekinti Erdei a magyarság számára kívánatos társadalomfejlődés képviselőjére. Ugyanezt az ítéletet fogalmazza meg az alacsony lakosság számuk miatt nem teljes önállóságú települések, az aprófalvak, valamint a falu szervezeti, gazdasági, társadalmi korlátait szétfeszítő, a 10 000 fős létszámot meghaladó különös parasztfalvak többsége esetében. Nem tartja alkalmasnak a kijelölt nemzeti cél képviselőjére az egykori allodiális gazdaságból származó és a nagybirtokhoz kapcsolódó uradalmi falvak, miként a „mindenféle polgári falvak” azon parasztságát sem, amelyre már nem a rendies, hanem a polgári jegyek lesznek jellemzők.

falulakó fajta”.²⁵ Állítja ezt akkor is, amikor a falvak lakosságának közel 70%-át, de Erdei számítása szerint a külterületek lakosságával csökkentett számmal is közel 60%-át²⁶ szabályos és apró parasztfalvakban találjuk.²⁷ Nehéz azonban elképzelni, hogy a trianoni Magyarország majdnem 90%-os magyar etnikumú vidéki lakosságának kétharmada tőle idegen településtípusban lakjon. Az Erdei által a magyar népiség jegyeit kifejező tanyás parasztfalvakban azonban csak a falusi népesség mindössze egyötöde található. Ha tekintetbe vesszük azt az Erdei által minden bizonnyal nem véletlenül nem tárgyalt tényt, hogy a tanyás parasztfalvak nem kis részében nem valósul meg tanyás és központi település szerves egybetartozása (a külterület végleges leválása miatt), akkor e tanyás falvak lakosságának számaránya még kevesebb lesz.

Az alföldi tanyás falvak alacsony számarányát magyarázhatnánk azzal is – miként Erdei korábbi írásaiban találkozhatunk is ezzel az érveléssel²⁸ –, hogy ennek oka a sajátos magyar társadalomfejlődés, amelynek során a felső társadalom a magyarság többségére kényszerítette a nyugat-európai településmodellt. Az ősi kettős szállásrendszer csak azokon a területeken volt képes újabb fejlődésre, ahol ezt az „oktrojált” társadalomszervezési elvet a külső támadás (a törökök magyarországi megjelenése) lerombolta, vagy ahol a rendi társadalomban meglévő kiváltságok (területeknek juttatott kollektív jogok) nem alakították ki ezt a rendet. Ezen gondolatmenet alapján azonban, ahol magyar népiségű tömb él, és a nyugati településszervezet nem jött létre vagy fölszámolódott, ott a magyar népiséget kifejező tanyás településformának kellene létrejönnie. Erről azonban egyáltalán nincsen szó. Sem a kiváltságos területeken, sem a török által elfoglalt területeken nem jött létre automatikusan a tanyaelvű településforma. Ez a típus nem a magyarság lényegével hozható összefüggésbe, hanem azokkal a sajátos települési és társadalmi viszonyokkal, amelyek következtében egy adott történelmi időben ez a sajátos településforma kialakult. Tehát történelmileg nem védhető Erdeinek az az állítása, hogy a tanyás településtípus kialakulása a kettős szállásrendszer egykori hagyományával lenne összekapcsolható. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy e ponton is indokolatlan az alföldi tanyás településeket a magyarság tradícióját kifejező településtípusként és társadalomszervezeti formaként láttatni.

Miközben Erdei a tanyás településtípust és társadalomszervezeti formát a magyarság számára egyedül kívánatos fejlődési iránynak tekinti, a *Magyar falu* gondolatmenetében egy ezzel szembenálló, történelmileg is védhető érvrendszer húzódik meg. Erdei a szabályos parasztfalvak tárgyalásakor leírja, hogy a tanyás településtípus nem a felső társadalom befolyása és a népiség kifejeződése alapján terjedt el, hanem „itt nyilvánvalóan elsősorban táji hatással állunk szemben, mert sem a török pusztítások vonala nem rajzolt ki ilyen területeket, hiszen a déli alföld pusztult el a legjobban, s ide is nagyobb fajta falvakat telepít-

²⁵ Erdei: *Magyar falu*, 79.

²⁶ Erdei az egyes falutípusok lakosságára vonatkozó számításaiban a külterületi lakosokat – az alföldi tanyás falvak kivételével – nem tekinti az adott településhez tartozónak. Nem vizsgálja meg azonban, hogy a külterületek nem kapcsolódnak-e szervesen az adott faluhoz, miszerint mégiscsak a faluhoz lehetne számolni az itt lakókat. Ezzel szemben viszont a tanyás falvak külterületi népességét minden külön vizsgálat nélkül az adott település lakosságához számítja, noha nem tisztázza, hogy nem a várostól elszakadt tanyáról van-e szó.

²⁷ A szabályos parasztfalvakat és az apró parasztfalvakat azért vontuk egy csoportba ebben az összevetésben, mivel a települések hagyománya és társadalomszerkezete alapján egy típust képviselnek. Egyébként Erdei is ezt az álláspontot képviseli, amikor az egyes településtípusok jellemzőik a társadalmi tényező meghatározó szerepére utal. E tekintetben ugyanis ez a két falutípus nála is egy kategóriába kerül.

²⁸ A *Futóhomok*, a *Parasztok* és különösen a *Magyar város* társadalomtörténeti érvelése alapszik ezen a felfogáson.

tettek, sem a nemzetiségi illetve népi megosztás nem mutat ilyesféle körülhatároltságot”.²⁹ A *Magyar falu* tehát tartalmaz egy olyan okfejtést is, amely nem a kettős szállásrendszerrel és a magyarság jegyeivel hozza összefüggésbe a tanyás településeket. S maga Erdei a kötet egyes pontjain a településrendszer kialakulása szempontjából a leglényegesebbnek a társadalmi hatásokat tekinti. A társadalomszerkezet és -fejlődés sajátosságainak a településre tett hatása azt jelenti, hogy az egyes területek településrendjét nem elsősorban a hagyomány (jelen esetben az ősi kettős szállásrendszer) formálja, hanem különféle természetföldrajzi, gazdasági és társadalomszerkezeti hatásokra jönnek létre a jellemző településtípusok. Az alföldi tanyás települések is a különleges természetföldrajzi és társadalmi meghatározottságokkal, nem pedig a magyarság autentikus létformájával hozhatók összefüggésbe. Az e településeken kialakuló külterületi termelés elsősorban a már eleve, védelmi okból összetömörülő népességgel, a korlátlan nagyságú külterülettel és a külterületi gazdálkodás évszázados hagyományával³⁰ magyarázható.

Tehát éppen a szerzőnek sok dimenzió szerepét figyelembevevő társadalomértelmezése bizonyítja: politikai szándékával ellentétben nem állítható, hogy a magyarság mindig is ellenállt a nyugati településszervezetnek és a nyugat-európai társadalmi hatásoknak, miként az az álláspont sem védhető, hogy a hazai társadalmi reform kizárólag csak az alföldi tanyás mezővárosok példáján alapulhat. Kevésbé meglepő módon azonban Erdei nem vonja le ennek az értelmezésnek a konzekvenciáit, s nem bírálja felül az alföldi tanyás parasztfalvak és az autentikus magyar lét összefüggéséről vallott nézetét. Nem teszi annak ellenére sem, hogy a természetföldrajzi hatások és az etnikum befolyásoló jegyeit (utóbbit a német falvak kapcsán) Erdei más összefüggésben is hangsúlyozza.³¹ A valós társadalmi folyamatokkal való szembenézés ugyanis bizonyosan lerombolná a tanyás társadalomfejlődés mítoszát, az viszont a *Magyar falu* egész társadalomszemléletét kérdőjelezné meg. Ez a műben jelen lévő, de nem véletlenül végig nem vitt történeti perspektíva nem utolsó sorban az Erdei által kétségtelenül legfontosabbnak tartott társadalompolitikai következtetéseket és ezen alapuló politikai cselekvésprogramját is hiteltelenné tenné.

Az alföldi tanyás települések primátusának megteremtését célozza a falusi társadalom leírása is. A magyar társadalomfejlődés különlegessége Erdei szerint a városi és a vidéki lakosság rendies megosztottságával, „kettős struktúrájával” jellemezhető. A városi társadalom „majdnem tökéletes polgári elvei”-vel szemben a falusi társadalom rendies jegyeket mutat. A falusi világ többségi jellemzőitől csak kisszámú település és fejlődési forma tér el, amelyek közül Erdei értékelése szerint a tanyás települések a legsikeresebbek. Itt valósul meg egyedül a magyar hagyományoknak megfelelő polgári fejlődés, amely nem csupán hagyományában, hanem dinamizmusában és nagyobb súlyában is különbözik a másféléképpen, többnyire a nyugat-európai minta alapján polgárosuló vidéki településektől. Amíg azonban Erdei a nyugati előképek alapján fejlődő települések felemás polgárosodását emeli

²⁹ Erdei: *Magyar falu*, 79.

³⁰ Természetesen ez utóbbi tényező teljesen független az Erdei számára a magyarság autentikus letelepedési formájaként taglalt kettős szállásrendszertől, hiszen a külterületi gazdálkodás minden rideg állattartással élő közösségben megfigyelhető.

³¹ Amennyire ingatag lábakon álló érveléssel áll elő Erdei a magyar népiséget kifejező településtípus történetiségének ábrázolásához – ettől nem függetlenül –, olyannyira tendenciózusak az ítéletei a germán hagyományú településekkel szemben is. A magyarságra jellemző településtípust ugyanis a germán formákkal szemben az antik hagyományokkal hozza összefüggésbe, anélkül, hogy érvelne amellelt, hogy milyen népiségbeli, társadalomtörténeti okai vannak a rokonságnak. Minden bizonnyal ebben a kijelentésben aktuálpolitikai hatások érvényesülnek, hasonlóan a *Magyar város* szintén nem bizonyított párhuzamához, ahol Erdei szintén a németiséggel szembeni averziójának ad hangot.

ki, s a vidéki társadalom rendies jegyeit hangsúlyozza, addig részint saját leírásai, részint a korabeli társadalomkutatások ennek éppen az ellenkezőjére mutatnak rá. Erdei rendies jellegűnek tekinti a szabályos parasztfalvak túlnyomó többségét, mindenekelőtt ennek a településformának az alaptípusát, az egykori jobbágyfalvakat és a hagyományos rendi zárt-ságát megőrző „ösfalvakat” is. A rendi társadalom mozdulatlanságát idézik az uradalmi falvak, amelyeket Erdei – teljes joggal – szintén a rendi struktúrák továbbélésének tart. A kétségtelenül meglévő rendies vonások mellett azonban számtalan olyan tényt ismerünk, amelyek a korábban rendi struktúrába illeszkedő települések polgári átalakulását mutatják.

A falusi társadalom rendies jegyei meghatározó jellegének először is ellentmond egy Erdei által is tárgyalt összefüggés. Erdei – a *Parasztok*ban egyszer már kifejtett és Tönnies *Közösség és társadalom*³² című írásának tipológiájával elemzett – paraszti közösségének leírásakor azt veszi sorra, hogy a felsőtársadalom szorításában és a paraszttörvények súlya alatt élő közösség milyen tulajdonságokkal rendelkezik: melyek azok a jellemzők, amelyeket ez a rendi társadalomra jellemző kettős szorítás kialakít a termeléshez fűződő viszonytól kezdve a társadalmi normákon keresztül az életvilág legapróbb részletéig (az egészséghez, házassághoz, szexualitáshoz, népviselethez, transzcendenciához stb. való viszonyban). A magyar falu életének tárgyalásakor Erdei arra az álláspontra helyezkedik, hogy a paraszttörvények most már nem rendelkeznek regulatív erővel, és a hagyományos parasztközösség fölszámolódott. A falusi társadalom jelenbeli átalakulásával megszűnt a parasztközösség megosztott vezetése, és ezt a totális vezetői irányítás váltotta fel. A korábban osztott vezetői presztízs helyére a gazdasági életben betöltött szerep és a társadalmi állás alapján kirajzolódó presztízs került. A társadalmi ellenőrzés jellege és a törvényekhez való viszony is sokban módosult a társadalmi változással. A rendi közösségre jellemzőkkel szemben a politika identitást formáló szerepe is megjelenik a falusi társadalomban. Összességében tehát a rendi társadalom paraszti közössége jellemzően felszámolódott, és úri vagy polgári értékminták hatása alá került.

A falusi társadalom rendies jellegére Erdei legfőbb példája az uradalmi falu, amely számára nem egy a falusi településtípusok között, hanem a rendies falu megtestesítője. Ez az a faluforma, ahol megállt az idő, ahol a jogi változások ellenére a rendi világ törvényei uralkodnak. Épp Erdei alapos társadalomrajza mutat rá azonban, hogy az urak és a cselédek kettős tagozódása mellett itt is megjelent a „félurak” közbülső csoportja, akik már nem illeszkednek a rendies szerkezetbe, s a társadalmi ranglétrán elfoglalt pozíciójukat az osztályhierarchián belüli helyzetük jelöli ki. Ha azonban az uradalmi falvakat teljes mértékben a rendi társadalom megnyilvánulásának tekintenénk is, még ebből sem következne, hogy az egész falusi társadalom rendies lenne. Az Erdei által állandóan emlegetett és a falusi társadalom jellemző példájaként tárgyalt uradalmi falvak lakói ugyanis az ország lakosságának mindössze 3,4%-át, a falusi népességnek is csupán 5,6%-át teszik ki. Legyen hát az uradalmi falu zord, a rendies viszonyok terrénuma, semmiképpen sem teszi rendies szerkezetűvé a falusi társadalom egészét.

Erdei a vidéki társadalom rendies szerkezetének hangsúlyozásával társadalompolitikai koncepcióját kívánja ideológiailag megalapozni. A rendies falusi viszonyok közül így jobban kiemelődik az alföldi tanyás települések dinamikus polgárosodása. Az eltérő fejlődésű, de szintén polgárosodó területek tendenciózus ábrázolása ehhez az Erdei társadalomrajzában jelen lévő társadalompolitikai programhoz kapcsolódik. Ezért tárgyalja jelentőségénél és valós számarányánál kisebb súllyal a „szerényen polgárosodó és gazdajómódú” falvakat, amelyek – miképpen Erdei is megállapítja – a Dunántúl minden olyan részén megtalálha-

³² Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Budapest, 2004.

tók, ahol kedvező forgalmi helyzet van, s ahol a nagybirtok nem foglalja el a falu határának nagyobb részét. Ez a falutípus jellemző a Kisalföldnek és vonzáskörzetének nagyobb részére, ahol az osztrák és a belföldi, gyorsan dinamizálódó piac mellett a kedvező birtokstruktúra³³ is a lendületes polgári fejlődést segítette. Ez a polgári átalakulás tapasztalható még az Alföld telepesfalvaiban, a fővárosi agglomeráció polgárosodó vidékein és az Alföld nyugat-európai minta alapján polgárosodó falvaiban is.³⁴ Hogy ennek a falutípusnak a jellemzéséhez Erdeihez forduljunk, a polgári falvak tárgyalásakor ő maga állapítja meg, hogy „itt fehérfejú, jól táplált szimentáli tehén áll az istállóban, angol disznó eszi a sertéstápszert, s pirosposzsgás öntudattal védekezik a tüdővész ellen a gazdája. Mindenütt gyarapodó, gazdaságában, jómódban és társadalmi emelkedésben egyaránt haladó gazdafalvakká alakultak.”³⁵ A polgárosodott gazdasági és társadalmi környezet plasztikus leírása és a más településekhez mérten magas fejlettség megállapítása után azonban Erdei ezeket a településeket csak „szerényen polgárosodó” falvaknak minősíti.³⁶ Nem derül ki azonban, hogy ez a minősítés mi alapján született, és azt sem tudjuk meg, hogy a „nem szerényen” polgárosodó területek (nyilván az alföldi tanyás településekre kell gondolnunk) milyen, itt meg nem figyelhető eredményeket mutatnak fel mind a gazdasági, mind a társadalmi átalakulás tekintetében.³⁷

A falusi polgárosodó tendenciák bagatellizálása és a rendies jegyek indokolatlan túlsúlyozása jellemzi az egyéb faluformák tárgyalását is. Az apró parasztfalvakat – rész-falu jellegük miatt – Erdei szerint a szabályos parasztfalvakkal is jobban formálja a jobbgyi állapot öröksége. Itt a parasztságra erősebben nehezedik a paraszti törvények súlya, és alacsony szintű önellátásuk miatt jobban alárendelődnek a városnak, valamint a település lakóinak helyzetét erősebben befolyásolja az úri hatalom közelsége. Nem vitatjuk, hogy ez a leírás általában jól jellemzi az apró parasztfalvak társadalmát és gazdasági viszonyait. Van azonban más tendenciák is (miként Erdei is említi egy-két példát erre), ahol nem a világtól való zártság és nem a reménytelenség jellemzi ennek a településtípusnak a népességét. Azokban a térségekben, ahol a jó közlekedés polgárosodott központtal köti össze az

³³ Erre a térségre a középbirtokok túlsúlya jellemző más területek ennél jóval egyenlőtlenebb birtokstruktúrájához képest. Erről lásd Orosz István: *A differenciálódás és kisajátítás*. In: Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*. Budapest, 1965. 13–34.

³⁴ Valószínűleg nem a véletlen számlájára írható, hogy Erdei meg sem próbálja meghatározni a nem az alföldi tanyás települések mintájára polgárosodó „nyugatias” falvak súlyát. Sőt ezeket a településeket valósággal elrejteti falutipológiájában: míg a dunántúli és Budapest környéki polgári falvakat a szabályos parasztfalvak között tárgyalja, addig az alföldi „nyugatias” falvakat a mindenféle polgári falvak közé sorolja, egyetlen esetben sem jelölve meg feltételezhető számarányukat.

³⁵ Erdei: *Magyar falu*, 88.

³⁶ Álláspontommal egybevágóan Timár Lajos Mendöl kutatásainak összegzése után a következőket fogalmazza meg: „Mindenesetre a fentebbi adatok újból jelzik azt, amiről Erdei elfeledkezett, nevezetesen, hogy az általa rajongásig szeretett tanyás alföldi városok a dunántúliaknál, főleg az északnyugat-dunántúliaknál fejletlenebb régió városai. Így a dunántúli nagyobb falvak – mint ezt Mendöl joggal hangsúlyozza – esetenként intenzívebb munkamegosztást alakítottak ki, mint a kisebb alföldi tanyás városok és társadalmuk polgárosodása is gyorsabban haladt előre.” Timár Lajos: *Erdei Ferenc és Mendöl Tibor vitái az alföldi várostípusokról, a város és vidék kapcsolatáról*. In: Sipos Levente–Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom*. Budapest, 1997. 91.

³⁷ Az Erdei tanítvány, Kemény István is kiemeli Erdei elemzéseinek az egész életműben érzékelhető hiányosságait. Kemény egy saját művének rendszerváltás utáni közlésekor a következő kritikus észrevételeket teszi: „A téves állításokat például szinte egytől egyig Erdei Ferenctől vettem át, akinek műveiben zseniális leegyszerűsítések, megalapozatlan általánosítások és fontos kérdésekben elfogult kijelentések is találhatók.” Kemény István: *Parasztságunk útja*. In: uő.: *Szociológiai írások*. Szeged, 1992. 7.

apró parasztfalvakat, ott a kistelepülések határozott fejlődésnek indultak, és miként Erdei is megfogalmazza, a nagyobb falvaknál is kedvezőbb helyzetbe kerültek. Ezek a részfalvak pedig a legtöbb város árnyékában megtalálhatók, nem csak a példaként szereplő Szombathely, Baja és Miskolc esetében. Ennek az egybeszerveződésnek a jelentőségét mutatja, hogy Erdei is párhuzamot lát a – számára ugyan súlytalan – „városhoz közel eső és ahhoz szerveződő kislefalu” és az alföldi tanyás települések között, hiszen a „jó közlekedés révén szinte olyan összekapcsolódás alakult ki [Erdei példájában – B. B.] Szombathely és e kislefalvak közt, mint a tanyák és a városok közt”.³⁸ Erdei azonban szemmel láthatólag nem akarja társadalompolitikai koncepciójának részévé tenni az itt megállapítottakat. Nem bontja ki a nyugati típusú területek „szervességében” (város és a környező települések egybeszerveződésében) rejlő lehetőségeket. Még azon az áron is tartózkodik a nyugat-európai minta szerint polgárosodó területek által kínált város és vidék rendszer bevonásától a településpolitikai koncepciójába, hogy ennek hiányában nincs üzenete a dunántúli térség számára a városrendezési tervében. A társadalompolitikai elképzeléseit fejtegető zárófejezetben mindössze problémás területnek titulálja a dunántúli térséget, de – szemben a *Magyar város* vonatkozó fejezetétől – nem bocsátkozik részletekbe a térséggel kapcsolatban, így nem derül ki, hogy milyen reformokat talál kívánatosnak ezen a területen.³⁹

Az egyes falutípusok Erdei-féle tárgyalásának további különlegessége, hogy egyetlen érv sem szerepel a kétszázharminc oldalas kötetben, amely alátámasztaná az alföldi tanyás települések nagyobb teljesítményét, gazdasági felsőbbrendűségét, sikeresebben polgárosodó társadalomszerkezetét. Sőt, az itt-ott elejtett megjegyzésekből inkább az ellenkezőjére tudunk következtetni. A *Magyar város* elemzéseire hasonlóan itt is kiderül, hogy a tanyás falvak társadalomszerkezete – a földesúri hatalom folytatásaként jelen lévő úri magatartás miatt – erős rendies jegyeket mutat. Valójában e települések társadalmában csak a parasztgazdák egy csoportja jellemezhető az egész településformának tulajdonított polgári jegyekkel. Ezzel szemben a nyugatias, polgári falvakban, ahol a középbirtok dominál, sokkal kedvezőbb társadalmi feltételek alakultak ki a parasztság polgárosodása számára: vagy egyáltalán nincs jelen az úri felsőbbbbség, vagy ha strukturálja is a helyi társadalmat az egykori földbirtokos réteg, akkor nem úri értékmintáival, hanem a piac kihívásaira felelni tudó agrárgazdaságaival mutat példát a parasztgazdáknak. Erdei ugyan nem von le a kijelentésből messzemenő következtetéseket, de a legkorszerűbben felszerelt, legversenyképesebb, a legmodernebb üzemi technikákkal termelő gazdaságot ő is a Kisalföld polgári falvas környezetében találja meg. Az alföldi tanyás települések lakosságának (pontosabban parasztgazdáinak) fölényét csupán egyetlen összefüggésben láttatja: a tanyásfalvak parasztjai más magatartással, a felső-társadalomhoz fűződő különös mentalitással jellemezhetőek. Ők Erdei „türelmetlenül” polgárosodó parasztjai, akik „nem olyan egyenletes és előírásnak megfelelő lojalitással változnak, mint a nyugati falvak mezőgazdái, hanem hevesen, türelmetlenül, és virtusszerű kiugrást tudnak inkább produkálni, mint lassú és egyenletes előrehaladást”.⁴⁰ Erdeinek a nyugati falvak lassabb fejlődéséről szóló kijelentését azonban egyetlen érv sem támasztja alá, és ő maga sem kísérel meg ilyen érveléssel operálni. Erdei organikus társada-

³⁸ Erdei: *Magyar falu*, 97.

³⁹ Amennyiben a kérdés nem tárgyalása azt jelentené, hogy Erdei a dunántúli térségben is az alföldi tanyás települések mintájára próbálna meg közigazgatási reformokat végrehajtani (minden bizonnyal a problémáról való hallgatás ezt jelenti), akkor ebben az esetben azt kellene tisztáznia – miként tette ezt a *Magyar város* társadalompolitikai fejezetében –, hogy ez a radikális változtatás miképpen kivitelezhető, és milyen gazdasági, társadalmi következményekkel jár együtt. Ezekről az összefüggésekről azonban nem esik szó a *Magyar falu* című könyvben.

⁴⁰ Erdei: *Magyar falu*, 111.

lomfejlődést megfogalmazó társadalom-felfogása alapján nem világos az sem, hogy miért jelent értéket a heveség, a türelmetlenség és különösen a virtusszerű kiugrás, amely mind a helyi társadalom szerves fejlődése ellen hatnak. Nem érthető az sem, miért kárhóztatható a nyugati falvak egyenletes fejlődése, amely éppen az Erdei által nagyra értékelt szerves együvé szerveződést segíti elő. A virtusszerű mentalitás pozitív kiemelése nem illeszkedik sem a *Magyar faluban* kifejtett konszenzusos társadalomképpel, sem a reformokkal a politikai rendszer határain belül változást eszközlő társadalompolitikával.

A rejtély vagy másképp az ellentmondás Erdei politikai szándékával összefüggésben oldható fel. Számára az alföldi tanyás település társadalomfejlődése a magyar útnak, a sajátos harmadik utas fejlődésnek a letéteményese. Ebben látja kifejeződni a magyar népiség lényegét és egyúttal a nyugat- és a kelet-európai területek közé eső köztes régió sajátosságait. A tanyás települések kettős rendszerében jelenik meg számára az a társadalomfejlődés, amely különbözik a nyugati régió polgárosodásától, és amely eltér a keleti régió – Erdei szerint a magyarságtól idegen – kollektívizmusától. A nyugat-európai minták alapján polgárosodó településeken mechanikus mintakövetést érzékel, amely vagy nem fejezheti ki a térség sajátos jegyeit, vagy ebben csak a magyarországi németiség (ergo a magyar népiségtől idegen) társadalomfejlődését látja. Erdei nem érzékeli (és mivel nem ismeri, nem is érzékelheti) a dunántúli társadalomfejlődés nyugat-európai mintától eltérő jellemzőit. Így nem derül ki számára, hogy ebben a társadalomfejlődésben is jelen van a helyi specifikumokhoz való évszázados illeszkedés, Erdei kedvelt megfogalmazásával élve, a szerves társadalomfejlődés. Erdei „vakságának” azonban nem csupán tájékozatlanságából adódó okai vannak. A nyugati típusú polgárosodás számára azt a társadalmi változást jelenti, amelyben a vidék népessége a városban már kialakult minták szerint polgárosodik. A városi népesség mintái Magyarországon azonban Erdei értékelése szerint idegenek a magyar népiségtől, mivel német és zsidó közösségek által konstituált polgári társadalomszerkezetet jelentenek.⁴¹ Ebben az összefüggésben pedig a magyar jegyeket kifejező vidéki népesség illeszkedése a városi társadalom formáihoz nem csak azért nem kívánatos, mert itt az átalakulásban csak másodrendű polgárokká válnának, hanem azért sem (és ez a gondolat ilyen hangsúllyal most jelenik meg először Erdei társadalom-felfogásában), mert ezáltal a magyar karakter, a térség sajátosságait megjelenítő közösség is felszámolódna.

Társadalompolitikai koncepciója tehát tendenciózus ítéletekre sarkallja Erdeit az alföldi tanyás településeken kívüli társadalomfejlődéssel kapcsolatban. A nyugatinak tekintett falusi faluformák sarkított értékelésének ellentmondásai azonban bizonyítják, hogy a településhálózat nem alakítható át a tanyás települések alapján.⁴² A *Magyar falu* tehát eredeti

⁴¹ Nagyon lényeges Erdei későbbi társadalomértelmezése szempontjából, hogy itt a városi társadalommal és magyarországi polgárosodással kapcsolatban a legfőbb kifogása nem annak rendies vonása, hanem idegensége. Tehát itt nincs jelen az a gondolat, hogy a polgári társadalom saját hatóterületén is megőrzött rendies jegyeket, hanem Erdei azt kifogásolja, hogy ez a polgárosodás egyrészt nem terjedt ki a népesség egészére (a falusi, vidéki társadalomra), másrészt azokon a területeken, ahol „majdnem tökéletesen polgári elvek” érvényesülnek (a városi társadalomban), ott ez a magyar népiségtől idegen módon a nyugat-európai társadalomfejlődésnek megfelelő jegyeket visel magán.

⁴² Erdei faluszociográfiájának ezen gyengeségei alapvetően kérdőjelezik meg Bibó István Erdei értelmezéséből építkező közigazgatási reformtervezetének érvényességét. Sokatmondó az is, hogy míg Bibó sok tekintetben remek összefoglalóját adja Erdei falukutató munkásságának (lásd Bibó István: *Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában*. Társadalomtudomány, 20. évf. (1940) 4. sz. 503–516.); addig az itt jelzett problémákra sem akkori, sem későbbi visszaemlékezéseiben vagy írásában nincs érdemi reflexió. Lásd Huszár: *Bibó István (1911–1979)*, Bibó István: *Tanya és modernizáció. A tanyakérdés vitájának újjáéledése és Erdei Ferenc tanya-koncepciója*. Valóság, 16. évf. (1973) 12. sz. 35–40.

szándékában célt tévesztett. Erdei írásának sikertelensége azonban nem kizárólag a politikai program meghatározó szerepével függ össze. A társadalomrajz hitelességét az is nagyban csökkenti, hogy a szerző valójában nem igazán jó ismerője a magyarországi falusi társadalomnak, ezért kénytelen más, régebbi kutatásokra hagyatkozni. A *Magyar falu* ilyen módon akár összegzésnek is tekinthető, amely a népi szociográfia falukutató eredményeit foglalja össze szakszerűbb érveléssel és társadalomtudományos igénnyel, sokban támaszkodva a korabeli társadalomstatisztikákra is, különösen a néprajzi, település- és gazdaságföldrajzi irodalom⁴³ kutatásaira.⁴⁴ A társadalomstatisztikák gyakori használata azonban nem csak a tudományosság miatt ilyen fontos, hanem azért is, mert ezek az adatok az esetek többségében a műves társadalomrajzokat helyettesítik. Az idegen területre tévedés különösen a magyar falu életéről szóló fejezetben vezet felettébb sablonos megállapításokra és leírásokra. Itt Erdei lényegében nem tesz egyebet, mint hogy saját művének, a *Parasztok*-nak a tönniesi közösség–társadalom tipológiája alapján próbálja ismertetni a falusi társadalom viszonyrendszerét, kultúráját és életvilágát. Tehát azzal az ideáltipikus leírással igyekszik a falusi életet megragadni, amelynek ellentmondásaira a *Parasztok* kapcsán már kitértem.⁴⁵

Erdei politikai programjának azonban vannak pozitív hozadécai is. Egy átfogó településpolitikai reform megfogalmazásához elengedhetetlen, hogy az ország társadalmi állapotáról és rétegződéséről is szó essék. Erdei a *Magyar faluban* tesz erre – különösen a későbbi, a kéziratos tanulmány⁴⁶ társadalomképéhez mérten – biztató kísérletet. A falusi és az ösztársadalmi viszonyrendszer leírása túlmutat a sematikus ábrázolásokon, s a helyi sajátosságok felderítésére irányítja a figyelmet. Erdei jól láttatja, hogy a nyugat-európai társadalmak osztályelvű rétegződésével, viszonylagos homogenitásával szemben nálunk a társadalomszerkezet heterogén, átmeneti állapotként jellemezhető. A szerző elképzelése szerint a társadalom hierarchiája többdimenziós viszonyrendszerrel írható le, amelyben a településhierarchia ugyanúgy rétegződési elv, mint az átalakulás folyamatában betöltött pozíció. Erdei jellemző „hatóterületek”-ről beszél, amelyek úri, paraszti és polgári életvilágokra bomlanak. E társadalomszerkezetet meghatározó dimenziók mellett a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helynek, a nemzedéki hovatarozásnak, a felekezethez, az etnikai közösségnek és a természetföldrajzi jellemzőknek van még strukturáló hatásuk. A társadalomrajz formálódását jól jelzi, hogy az egyes dimenziók jelentőségének meghatározása még nem egyértelmű Erdei számára.⁴⁷ De a felvázolt elemzési szempontok a társadalomszerkezet vizsgálatának cizellált elemzésére kínálnak lehetőséget; olyan társadalomkép-vázolására, amely egyaránt képes megjeleníteni a köztes régió specifikumát és a társada-

⁴³ Két olyan összefoglaló munka emelhető ki közülük, amely nagyban hatott Erdei művére: Bátky Zsigmond–Györfly István–Visky Károly–Czakó Elemér–Berze Nagy János–Bartha Károly: *A magyarság néprajza*. Budapest, 1933–37., ill. Princz Gyula–Teleki Pál–Cholnoky Jenő–Bartucz Lajos: *Magyar föld, magyar faj*. Budapest, 1936.

⁴⁴ Erdei úgy emeli be a szövegbe a település- és gazdaságföldrajz eredményeit, hogy az általános falu-definíció megalkotásakor kétségbe vonja e szaktudományoknak a helyes fogalomalkotásra való képességét. A bíráló után azonban gyakorlatilag a településföldrajz meghatározását fogadja el, immár mint saját konstrukcióját.

⁴⁵ Bognár Bulcsu: *Egy szintézis kísérlete. Erdei Ferenc Parasztok című művének társadalomszemléletéről*. Társadalomkutatás, 23. kötet (2005) 1. sz. 171–191.

⁴⁶ Erdei Ferenc: *A magyar társadalom a két háború között I–II*. Valóság, 19. évf. (1976) 4. sz. 23–53., 5. sz. 36–58.

⁴⁷ Erdei a könyv különböző pontjain eltérő hangsúllyal határozza meg az egyes dimenziók jelentőségét. Többségében a településhierarchiában elfoglalt helyet tekintő fő strukturáló elvnek, más helyeken viszont az osztályrétegződés meghatározó szerepét emeli ki. Erdei: *Magyar falu*, 201.

lomszerkezet változásának a dinamikáját. Fontos hangsúlyozni, hogy miközben politikai elemzése miatt Erdei ebben a művében is egy kettős struktúra (falusi és városi társadalom) sémájával igyekszik leírni a társadalmat, a *Magyar falu* többdimenziós szempontrendszeréből árnyaltabb társadalm szerkezeti elemzés is kibontható. Hiszen Erdei utal arra is, hogy a falusi és a városi társadalom szembenállása sem alapvető strukturáló elv, hanem egyike a lényeges szerkezetet formáló dimenzióknak.⁴⁸ A falu és a város érzékelhető ellentéte kapcsán pedig megállapítja: „A nyílt szembehelyezkedésnek sem a tudatokban, sem pedig az objektív társadalmi helyzetben nincsenek meg sem a föltételei, sem a lehetőségei.”⁴⁹ Az egyes hatóterületek és az egyéb dimenziók így nem rendeződnek egymást elválasztó struktúrákba.

A *Magyar faluból* kiolvasható előremutató tartalmak ellenére a kötet társadalom-szemléletét írójának sajátos értéktételezése és abból következő politikai elemzése határozza meg. A kötet céljaként sem a magyar társadalom jellemzését fogalmazza meg, hanem politikai szándékok érdekében íródott. Ez az elképzelés pedig teljes mértékben az alföldi tanyás mezőváros indokolatlanul idealizált társadalomfejlődése köré szerveződik, főbb tartalmi jegyeiben tehát teljes mértékben a népi szociográfia „hőskorszaka” társadalomértelmezésének folytonossága mutatható ki. Vagyis a már sokszor megírt tanyás mezőváros-utópia újabb változatát jelenti a *Magyar falu* kötete.⁵⁰ A sokszor hangoztatott társadalomtudományos felkészültség nagyon kevésbé sajátja a munkának. Mindezek alapján a korábbi értelmezésekkel és Erdei kinyilvánított szociológiai törekvéseivel szemben a megelőző munkákkal való folytonosságot és a szociografikus leírást tartom a Magyar falu legfőbb jellemzőjének. Ugyanakkor Erdei társadalm szerkezeti elemzését nem csupán saját társadalompolitikai ambíciói formálják, hanem társadalomrajza határozottan illeszkedik az 1940-es évek elejének közéleti diskurzusához is. Itt nem csak a társadalomképre és a politikai rendszer határain belüli, de mégis radikális településpolitikai reformokra gondolok, hanem a zsidóság értékelésére is. Amilyen megengedő Erdei a „hatóterületek” kérdésében,⁵¹ olyan elutasító a zsidósággal szemben. Efféle ítéletre addigi munkáiban még nem volt példa, e véleménye egy időben jelent meg a politikai antiszemitizmus kiterjedésével. A *Magyar falut* követő írásokban azonban Erdei szerencsére nem a szélsőjobb oldal irányába tolódik el, hanem az ebben a kötetben még csak csiráiban meglévő, érvényesebb társadalom szerkezeti elemzés felé fordul, most már közvetlenül is érvényesítve Hajnal István társadalomelméleti koncepcióját.⁵²

⁴⁸ Már csak azért sem tekinthető a falusi és a városi társadalom a kettős szerkezet két alapvető struktúrájának, mert a falusi társadalom is egyre inkább magán viseli a városinak a jegyeit, a polgári viszonyrendszert.

⁴⁹ Erdei: *Magyar falu*, 201.

⁵⁰ A fentiek alapján állítom, hogy Némedi Dénes megközelítésével szemben Erdei következtetései a magyar parasztság társadalomformáló erejét, lehetőségét illetően ebben az időszakban éppen Illyés Gyula szemléletével párhuzamos irányba vezetnek. Lásd Némedi: *Epilógus*, 237–249.

⁵¹ További adalék Erdei konszenzust kereső társadalomrajzához: a magyar népiséget kifejező alföldi tanyás településrendszer nem csupán a magyarság egyéb (pl. dunántúli) területeire terjeszthető ki, hanem a szerző más nemzetiségeket is alkalmasnak tart arra, hogy elsajátítsák ezt a rendszert. Csak összevetésképpen említjük meg, hogy a *Futóhomok*ban Erdei csak a protestáns alföldi közösséget tartotta alkalmasnak a tanyarendszer fenntartására, és ezt a képességet még az alföldi tanyás települések katolikus lakosságától is elvitatta. Erről lásd Bognár Bulcsu: *Egy parasztpolitikus szociológijára. Erdei Ferenc szociográfiainak társadalom szemlélete (1931–38)*. Valóság, 48. évf. (2005) 1. sz. 48–73.

⁵² A Hajnal-hatás folyamányairól Erdei társadalom szerkezeti elemzésére lásd Bognár Bulcsu: „A mérészség a koncepcióban.” *Erdei kísérlete a hajnali társadalom szemlélet adaptációjára A magyar paraszttársadalom című művében*. Korall, 15–16. kötet (2004) május, 226–247.

BULCSU BOGNÁR

The Duality of National Radical Politics and Social Scientific Argumentation in Ferenc Erdei's Village Sociography

Surveys of Erdei's sociographical activity has so far seen the work "*Magyar falu*" (The Hungarian Village), written after the dissolution of the movement of popular sociography, as one of his most mature and expert works, where the author goes beyond the analysis of the previous era which was based on the ideal of the community of the civilized homestead market town. Arguing with previous interpretations, the paper, through a social structural analysis of the book, makes an attempt to rethink the view of society expressed in this definitely important work and at the same time tries to find its place in Erdei's oeuvre. It demonstrates that while due to his political analysis Erdei makes an attempt to describe society in a model of a twofold structure (village and town society), from the multi-dimensional aspects of *Magyar falu* a more complex social structural analysis can be unfolded. Still the paper calls attention to the fact that despite the forward-looking views doubtlessly discernible in *Magyar falu* the view of society in the book is basically determined by the author's peculiar set of values and his political analysis resulting from that. The aim of the book was not the characterization of Hungarian society, rather it was written for political purposes. And this idea is organized around the unjustifiably idealized social development of the homestead market towns of the Hungarian plain. Consequently, the major content of the book can be seen as a continuation of that interpretation of society that was typical in the heydays of popular sociography. That is, *Magyar falu* is another version of the homestead market town utopia written many times before, while that expertise in social sciences that was regarded as one of its merits is barely manifested in the work.